

ДОСЛІДЖЕННЯ

Олександр Позіховський

УДК 903.02 (477.81)

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ В БАСЕЙНІ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ р.ГОРИНЬ

Наведено історію досліджень пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні р.Горинь у другій половині ХХ ст. Описано і проаналізовано найважливіші археологічні знахідки та виявлені об'єкти.

В історії населення Західної Волині у другій половині V тис. до н.е. важливе місце займає поява носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки (далі КЛСК), які принесли на цю територію виробництво глиняного посуду, землеробство, скотарство. Вивчення пам'яток цієї культури, незважаючи на столітню історію їхніх досліджень, в різних регіонах України є нерівномірним. До найкраще вивчених регіонів належать Верхнє Подністер'я (Незвисько)¹, Західне Побужжя (Тадані)², Стир (група поселень біля Луцька)³.

Басейн середньої течії р.Горинь, який є східною межею поширення КЛСК, до недавнього часу залишався недостатньо вивченим. Перші пам'ятки культури були виявлені наприкінці 50-х років ХХ ст. Ю.М. Захаруком (с. Диків) та на початку 60-х років І.К.Свешніковим (Зозів-1, Зозів-2)⁴. У 80-х роках В.К.Пясецький відкрив і дослідив поселення даної культури в південній околиці м.Рівне. Виявлені матеріали дають підстави вважати його найдавнішою пам'яткою КЛСК на території України⁵. Протягом 70-80-х років ХХ ст. автором були відкриті залишки поселень в околицях сіл Хорів та Розваж поблизу Острога.

¹ Захарук Ю.М. Пам'ятки лінійно-стрічкової кераміки //Археологія УРСР. -Київ, 1971. -Т.І. -С. 96-101.

² Пелецишин М. Неолітичне поселення в с.Тадані на Західному Бузі //Львівський археол. вісник. - Львів, 1999. -Вип.1. -С. 22-46.

³ Охріменко Г.В. Неоліт Волині. - Луцьк:«Де марк», 1994. -Ч.1. -С. 42-49.

⁴ Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. -Київ, 1982. -С. 95, 96-97.

⁵ Пясецький В.К., Охріменко Г.В. Дослідження пам'яток, культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині //Археологія. -1990.-№ 4. -С.59-79.

Інформація про більшість поселень КЛСК на Волині відома лише з довідкових або загальних видань. Тільки пам'яткам біля Рівного, Гіркої Полонки та Клевани присвячена окрема стаття⁶.

Метою нашої публікації є детальний опис доступних авторові матеріалів з попередніх розкопок, а також власноручно зібраних автором в різні роки, місця цих пам'яток в споріднених групах КЛСК суміжних територій.

Першою пам'яткою КЛСК у регіоні Західної Волині є поселення біля с. Зозів Рівненського району Рівненської області. Воно виявлене у 1964 році І.К.Свешніковим в урочищі «Придатки». Пам'ятка розміщена на високому плато лівого берега р.Устя (лівобережна долина р.Горинь). В ході робіт була досліджена яма господарського призначення, в заповненні якої і поблизу неї знайдено фрагменти посуду та окремі керамічні вироби⁷.

Колекція кераміки невелика. Вона піддається класифікації за формами, технологічними прийомами та в способах нанесення орнаменту. За технологічним призначенням кераміку поділяють на дві групи: столову і кухонну. Кількісно переважає столова, для якої характерні добре відмулена глина, що містить домішки, інколи навіть значні, дрібного піску. Поверхня посудин (на окремих зразках зсередини помітні сліди горизонтальних прогладжень) пофарбована в сірий колір різних відтінків, інколи всередині та зовні помітні жовті плями. Домінуючою формою столового посуду є напівкуляста миска із увігнутими до середини вінцями. Знайдено також миску конічної форми.

Край вінець керамічних виробів потоншений із зовнішньої або внутрішньої сторін. Плоске стійке дно плавно переходить у кулястий тулуб. Заглиблений орнамент, як свідчать фрагменти, охоплює всю поверхню виробів. У верхній частині посуд прикрашений прямими одинарними або подвійними лініями, які перервані через певні інтервали зерноподібними ямками. Орнаментація тулуба горщиків більше різноманітна: дуги, вертикальні або косі одинарні лінії, групи коротких горизонтальних ліній. Всі вони закінчуються «нотними знаками», а також перетинаються ними.

Серед орнаментованої столової кераміки виділяється фрагмент

⁶ Пясецький В.К., Охріменко Г.В. Дослідження пам'яток, культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині. -С. 59-81.

⁷ Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. - С.9. -Табл. 2:2,4,6-9.

Матеріали з розкопок І.К. Свешнікова знаходяться у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею. Автор висловлює щиру вдячність заст.директора з наукової роботи Соколенко С.М. за допомогу над вивченням неолітичних матеріалів.

напівкулястої миски, оздоблений косою смугою коротких заштрихованих ліній.

До столового посуду належить фрагмент посудини з циліндричною шийкою і кулястим тулубом, прикрашеним вертикальною та косими лініями, які в місці з'єднання з горизонтальною лінією закінчуються ямками.

Кухонний посуд виготовлений з глини, що містить домішки дрібного піску. Його поверхня - сірого, рідше - сіро-коричневого кольорів, ангобована, в зламі - трюхшарова.

Єдиний вид посуду репрезентований напівкулястими мисками, які прикрашені конічними або циліндричними виступами, горизонтальним рядком ямок.

У ході розкопок зібрано незначну кількість крем'яних відщепів, нуклеусоподібний уламок та скребок, робоча частина якого оброблена з обох боків лускоподібною ретушню.

Сліди другого поселення біля с.Зозів виявлені в урочищі Кут. Розкопки пам'ятки проводились з 1961 по 1967 роках. На площі 1340 м² були знайдені окремі фрагменти столового і кухонного посуду. Серед останніх виділяється напівкуляста миска із загнутим краєм, прикрашена у верхній частині смужкою подовгастих ямок, а на тулубі - зерноподібними ямками, які утворюють косі лінії.

Найбільше скупчення пам'яток КЛСК на Західній Волині відоме поблизу м.Острога. Автором у 70-80-х рр. минулого століття було виявлено і зібрано підйомний матеріал в пунктах: Хорів, Межиріч, Розваж, Острог.

Два невеликі поселення відомі в с. Хорів в ур. Підлужжя, які розташовані на першій надзаплавній терасі лівого берега р.Горинь. Перше з них (Хорів-1) є на краю мисоподібного виступу поблизу вільшини. На поверхні поля зібрані дрібні фрагменти посуду та дві сокири. Одна з них нагадує шевську колодку, друга - трапецієподібна в плані. Зібраний керамічний матеріал невиразний. Він представлений уламками кухонного посуду сірого кольору з домішками дрібно- та крупнозернистого піску.

Друге поселення (Хорів-II) розташоване на низькому мисоподібному виступі ліворуч від польової дороги. На поверхні та в стінках дренажних каналів виявлено значну кількість кераміки, окремі знаряддя з кременю та каменю. Кераміка, як і в інших пам'ятках цієї культури, поділяється на столову і кухонну із значним кількісним переважанням першої. В групі столової кераміки домінують невеликі посудини кулястої форми із стягнутим краєм. В меншій кількості зустрічаються напівсферичні вироби. Незалежно від форми керамічні

вироби у верхній частині прикрашені одинарною горизонтальною врізною лінією з «нотними значками», на окремих з них - пари горизонтальних ямок- «зернин». На тулубі звичайний орнамент із дуг з ямками; косих ліній, які закінчуються ямками; груп вертикальних ліній з горизонтально видовженими ямками; стрічки, заловненої зерноподібними ямками.

На переважній більшості столового посуду нарізні лінії ледь помітні через незначну їх заглибленість в стінках. Тісто цієї групи кераміки старанно відмулене з домішками піску, поверхня з обох сторін - сірого кольору з окремими темними плямами.

Серед кухонної кераміки виявлено незначну кількість фрагментів, які представляють посуд кулястої форми сіро-коричневого кольору зовні, всередині - чорного. З внутрішньої сторони помітне горизонтальне згладжування вузьким предметом. У тісті - незначні домішки дрібного піску. Під краєм кераміка оздоблена досить великими овальними ямками.

На поселенні зафіксовані фрагменти кераміки проміжної групи, для якої характерними ознаками є: міцний випал та грубо вимішане тісто, що містить природні домішки піску, подрібнені шматочки крейди. Поверхня фрагментів з обох сторін сірого кольору. Лише в цій групі кераміки є орнамент у вигляді широких заглиблених ліній і великих ямок, які переривають дугасті лінії або містяться на кінці шевронів. На максимальній випуклості тулуба окремих посудин поміщена ручка.

На поверхні пам'ятки також знайдено фрагмент середньої частини антропоморфної фігурки, виготовленої з добре відмуленої глини. В тісті помітні домішки дрібного піску, поверхня виробу сірого кольору з світло-сірими плямами.

Знаряддя праці, виготовлені із каменю та кременю, репрезентовані колодкоподібними сокирами, скісно-ретушованою пластиною, реутилізованим в серединний різець вкладишем до серпа з кутовою заполіркою.

На південь від описаної групи пам'яток, в заплаві правого берега р. Горинь (східна околиця с.Розваж), виявлено трапецієподібну в плані, з напівовальним поперечним перетином, дугастим лезом і скошеним обушком, повністю зашліфовану кам'яну сокиру. Однак керамічних чи інших виробів, які б відносилися до КЛСК, незважаючи на ретельний огляд берегового зрізу та поверхні низького останця, не знайдено.

Ще одне скупчення поселень та окремих знахідок КЛСК зафіксовано в м. Острозі та біля с.Межиріч.

Під час спостереження за земляними роботами, які проводились в Острозі в 80-90-х роках ХХ ст. на Замковій горі та в урочищі Старий пляж виявити окремі фрагменти столового посуду, орнаментованого паралельними заглибленими лініями та ямками на них.

Ще два місцезнаходження пам'яток зафіксовані автором в цей же час у с.Межиріч. Перше з них є на західній околиці села в урочища Попівщина-1 і займає північний пологий схил правого берега р.Збитинки. На поверхні зібрано незначну кількість уламків посуду, який представлений винятково кухонною групою кераміки. Тісто цієї групи містить органічні домішки, поверхня коричневого та чорного кольорів. На внутрішній поверхні помітні сліди горизонтальних загладжень, випал якісний. Через невелику кількість артефактів та їх незначні розміри важко виявити типологічні ряди. Чітко виділяється лише одна куляста форма, що представлена мискою. Вироби прикрашені низькими циліндричними виступами з ямкою, широкими заглибленими лініями, які мають, в перетині V-подібну форму.

Сліди другого поселення в с.Межиріч виявлені восени 1994 р. на території Свято-Троїцького чоловічого монастиря. В стінках траншеї у різних місцях подвір'я знайдені фрагменти кераміки та знарядя праці КЛСК, пізнього Трипілля, ранньозалізної доби, пізнього середньовіччя. Неолітична кераміка представлена столовим і кухонним посудом. Зважаючи на специфіку збору матеріалу, визначення питомої ваги кожної групи, посуду носить умовний характер. Столові вироби репрезентовані кулястої форми мисками, горщиками з високою циліндричною шийкою, які орнаментовані вертикальними або горизонтальними лініями з ямками- «зернинами». Крім заглибленого орнаменту на окремих фрагментах поміщені увігнуто-циліндричні виступи.

Ця група кераміки виготовлена з добре очищеної глини, темно-сірого кольору з обох сторін, з внутрішньої сторони лощена. В тісті - незначні (природні?) домішки дрібного піску.

Більшою кількістю фрагментів представлена кухонна кераміка, виготовлена з грубо вимішаної глини з домішками піску та органіки, поверхня сірого та коричневого кольорів, з внутрішньої сторони помітні сліди горизонтальних згладжень. Серед знахідок - кулястої форми миска з різким кутом нахилу верхньої частини. Під краєм вінець посудина оздоблена овальними ямками, на максимальному вигині тулубу - одиночними зрізано-конічними виступами.

Крем'яні знахідки представлені незначною кількістю виробів. Це два кінцеві односторонні скребки. Один з них має дугасте симетричне лезо, другий - майже пряме. Їхні бічні краї оброблені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю. Вкладиш до серпа виготовлений з серединного січення поздовжньої пластини і має форму видовженої трапеції та кутове заполірування леза. Поперечні кінці оброблені притуплюючою дрібнофасетковою ретушшю.

Отже, проаналізовані матеріали дають змогу зробити попередні висновки. Всі виявлені і досліджені пам'ятки належать до пізнього етапу розвитку культури лінійно-стрічкової кераміки і мають численні аналогії як в Західній Волині (Луцьк-Гнідава, Голишів, Клевань), так і поза межами України (Угорщина, Польща, Чехія)⁸. Пам'ятки молодшої групи КЛІСК на Україні не розчленовані хронологічно. Лише останнім часом на підставі хронологічних розробок зарубіжних дослідників Г.Охріменком зроблена спроба поділу пізнього етапу на дві фази. Для першої з них визначальною ознакою є органічні домішки в складі тіста кухонної кераміки. Другій фазі притаманна майже повна відсутність рослинних домішок у фактурі, видовжені «нотні» значки орнаментациї, які з'єднують паралельні лінії⁹.

З огляду на це припускаємо, що група поселень біля Острога, Межиріча є хронологічно більш ранньою, оскільки в кераміці наявні органічні домішки, широкі, більш заглиблені лінії, «нотки» поміщені в кінці горизонтальних косих і вертикальних ліній.

Поселення поблизу Зозова і Хорова є пізніми. Підтвердженням тому є домішки в столовому посуді дрібного піску, а також наявність проміжної групи кераміки, яка оздоблена широкими заглибленими лініями і великими «нотами»-ямками.

З поселення Хорів (ур. «Бродівщина») походить фрагмент унікальної антропоморфної фігурки. Аналогію їй знаходимо на відомій пам'ятці молодшої лінійно-стрічкової кераміки з Шукоро (Угорщина)¹⁰.

Як свідчать матеріали картографування пам'яток КЛІСК у Західній Волині її носії, пройшовши по північному краю Волино-Подільської височини, досягли на сході р.Горинь, яка не стала природньою перепорою на шляху просування окремих общин далі на схід. У 70-80-х роках ХХ ст. автором статті та О.А.Бондарчуком виявлені пам'ятки цієї культури в околицях с.Могиляни Рівненської області та с.Киликиїв Славутського району Хмельницької області¹¹.

Є всі підстави вважати, що просування племен на правобережжя Горині було епізодичним і мало на меті виявлення нових територій, придатних для ведення землеробства і скотарства. Зважаючи на невелику ефективність більшої частини ґрунтів правобережжя Горині

⁸ Охріменко Г.В. Неоліт. Волині. - С. 78-115; Титов З.С. Ранний и средний неолит Дунаюла. Культура линейно-ленточной керамики // Археология Венгрии. Каменный век. /Отв. ред. В.С. Титов, И. Эрдеми. - М., 1980. -С. 274.

⁹ Охріменко Г.В. Вказана праця. - С.52-53.

¹⁰ Титов В.С. Вказана праця. - С. 284. - Рис. 168: а, в, г.

¹¹ Матеріали з с. Могиляни є в музеї історії села, а з розвідки в с.Киликиїв - фондах Державного історико-культурного заповідника м. Острога.

для землеробства, а також те, що ця зона була зайнята автохтонним населенням Волинської неолітичної культури, своєрідні розвідувальні зағони давніх землеробів покинули регіон.

Отже, в історії неоліту Західної Волині можна виділити два періоди. Ранній, представлений поселенням раннього етапу КЛІСК біля Рівного, та пізній, який характеризується появою значної кількості пам'яток молодшої фази розвитку КЛІСК на Західній Волині.

Pozikhovskyi Oleksandr
THE ARTIFACTS OF THE CULTURE OF LINED-STRIPED
CERAMICS IN THE MIDDLE DRAINAGE-BASION OF
HORIN RIVER

The article covers the history of the research of artifacts of Lined-Striped Culture of Horyn river. The author also describes some very important artifacts.

Key words: Horyn river, artifacts, Striped Culture.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2001

Прийнято до друку 30.11.2001